

De microscopische nalatenschap van Antoni van Leeuwenhoek

Dr. H.L. Houtzager

Het is bekend dat er tot op heden een drietal testamenten¹ is teruggevonden van de Delftse onderzoeker van het microscopisch-kleine, Antoni van Leeuwenhoek² (1632-1723) en wel gedateerd 1712³, 1719 en 1721⁴. Volgens het laatste testament heeft zijn dochter Maria, Van Leeuwenhoeks laatste wilsbeschikking uitgevoerd. Dit testament was op 30 november 1721 door de testateurs Van Leeuwenhoek en zijn dochter aan notaris Jan de Bries in een verzegelde koker overhandigd. Van dit gebeuren is een akte opgemaakt: 'in presentie van Heyndrick Beuninx ende Pieter Raetman, gebuyren van de comparanten als getuygen hier-toe versogt'.⁵

Voor het door ons te bespreken onderwerp is de volgende passage uit het testament van belang, namelijk: 'vorders is ons begeeren dat alle de ver-groote glazen geene uytgesondert, die in het cabinet leggen ende meest in cantoortgens sijn opgeslooten met haar comptoirtjens sullen werden op den inventaris gebragt, sonder dat men yder in 't particulier sal op den inventaris te brengen, in een koffer of kist met de gereedschappen, sullen opgeslooten ende versegelt te werden, om tijd ende wijle, na de doot van de langstlevende, soo deselve nog in wesen sijn, in een bondel te verkoopen ten genoegte van de heeren executuurs, ende ten meesten voordeel van de nalatenschap.

Ook is ons begeerte, dat men in een kist ofte koffer sal opsluyten alle de ongedrukte schriften ende brieven, bij mij LEEUWENHOEK sijn geschreven rakende mijne ontdekkinge, nevens tien gesneden koopere platen, behoorende tot eenige ongedrukte brieven, waarvoor men seer na vijf-hondert guldens heeft betaalt alsmede de vertalinge in 't Latijn, daar men een hondert ende seventig guldens voor betaalt heeft ende dat soo lange als den⁶ ADRIAAN BEMAN⁷ in 't leven is, ende en sullen die brieven ende die naderhand nog geschreven sijn, ook niet mogen gedrukt werden bij des selfs soon ofte nabestaande.'

Inderdaad is volgens deze wilsbeschikking van Van Leeuwenhoek door zijn dochter Maria gehandeld. Pas na haar dood is dit gedeelte van Van Leeuwenhoeks bezit verkocht 'ten genoegte van de heeren executuurs, ende ten meesten voordeel van de nalatenschap', zoals wij hierna in

Lakzegel van Van Leeuwenhoek

deze bijdrage nader zullen beschrijven.

Reeds bij zijn leven had Van Leeuwenhoek laten doorschemeren aan het bestuurscollege van de Royal Society te Londen, dat zij er op konden rekenen na zijn dood een aantal microscoopjes van hem te zullen ontvangen.

Tussen dit wetenschappelijk genootschap en Van Leeuwenhoek bestond sedert 1673 een nauwe relatie. Na de aanbevelingsbrief die Reinier de Graaf op 21 april 1673 naar dit genootschap had geschreven⁸, waarin hij de leden van de Royal Society attendeerde op het belangrijke onderzoek dat zijn stadgenoot en vriend in Delft reeds had verricht, was er tussen 1673 en 1723 een onafgebroken stroom *Send-brieven* door Van Leeuwenhoek naar Londen gestuurd, waarin hij zijn ontdekkingen en onderzoekingen op schrift had gesteld⁹.

Over dit legaat aan de Royal Society wordt door Van Leeuwenhoek gesproken in een van deze *Send-brieven*, namelijk die van 2 augustus 1701¹⁰. De betreffende passage uit deze brief in modern Nederlands omgezet luidt als volgt:

'Ik heb een klein zwart gelakt en verguld kistje met vijf kleine laadjes, waarin zich dertien rechthoekige kleine blikken etuis bevinden, die ik met zwart leer heb overtrokken. In ieder van deze kleine etuis liggen twee geslepen vergrootglazen, bij elkaar dus zesentwintig stuks. Ieder is door mijzelf geslepen en gemonteerd in zilver en in zilver gevat. Voor het merendeel heb ik zilver gebruikt, dat ik uit het erts verkreeg en

scheidde van het goud, waarmee het was vermengd. Tevens is vermeld welk voorwerp voor ieder klein lensje is bevestigd. Ik heb mijn enige dochter opgedragen dit kleine kabinetje met genoemde vergrootglazen, welke ik thans nog gebruik, na mijn dood naar u toe te sturen, als blijk van waardering voor de eer die ik van u mijn leven heb genoten en ontvangen.

Nadat Van Leeuwenhoek op 26 augustus 1723 was overleden en vier dagen later op de 31ste van die maand was begraven in de Oude Kerk te Delft, stuurde Maria van Leeuwenhoek het in de brief van 2 augustus 1701 genoemde kabinetje met inhoud naar de Royal Society te Londen. Een tweetal brieven, beide gedateerd 4 oktober 1723 werd meegestuurd met het pakket, dat door een zeker Abraham Edens op zijn reis naar Engeland werd meegenomen en afgeleverd in Londen. De ene was een in fraai Latijn geschreven brief van de hand van Mr. Petrus Gribius, *Ecclesiae Delphensis, pastor senex*, Van Leeuwenhoeks predikant¹¹. De tweede brief was door Maria in het Nederlands geschreven; in modern Nederlands luidt deze brief¹²:

'Zeer geachte heren,

Direct na de droeve dood van mijn vereerde vader Antoni van Leeuwenhoek zorgde ik ervoor dat dit verlies bij u bekend werd, door middel van een brief van onze eerwaarde en geleerde dominee Petrus Gribius; daaraan toevoegend dat na de zes weken aan de eerbiedwaardige en beroemde Royal Society in Londen zal worden verzonden een klein kistje met vergrootglazen, (gevat) in zilver, dat door mijn overleden vader zelf is gewonnen uit gesteente. Dit alles is nu naar u gezonden, zoals mijn overleden vader het heeft gemaakt met 26 vergrootglazen in hun kleine doosjes: voorwaar een armzalig geschenk aan de zo beroemde Royal Society, maar bedoeld als blijk van mijn vaders diepe respect voor zulk een geleerd genootschap, waarvan mijn meest geliefde en dierbare vader zalig is zijn nagedachte de eer heeft gehad lid te zijn geweest. Uw meest nederige dienaar, verzoekt uwe edelachtbaren nu, om zo goed te zijn om mij te berichten of dit geschenk veilig bij uw beroemd genootschap is aangekomen, zodat ik er over tevreden kan zijn dat ik de wens van mijn vader heb vervuld.

Waarmee, zeer beroemde heren uw meest eerbiedwaardige dienaar en om de dood van mijn vader rouwende dochter, nu en in de toekomst altijd is en zal zijn uw onderdanige dienaar.

Maria van Leeuwenhoek, dochter Antoni.'

Dat de zending uit Delft goed is aangekomen op Crane Court, de zetel

van de Royal Society te Londen, wordt bevestigd door een briefje, dat ondertekend door Isaac Newton in vertaling luidt:

'Crane Court, 7 november 1723

De Royal Society heeft dezer dagen in haar vergadering een doos ontvangen, bevattende 26 microscopen, haar nagelaten door wijlen Antoni van Leeuwenhoek. Ze werd gebracht door de heer Abraham Edens. Isaac Newton, voorzitter van de Royal Society'

Zodra de microscopjes met de daarbij behorende preparaten door de Royal Society in ontvangst waren genomen, heeft de toenmalige vice-president Martin Folkes (1690-1754) deze bestudeerd en in 1724 in een rapport beschreven¹³.

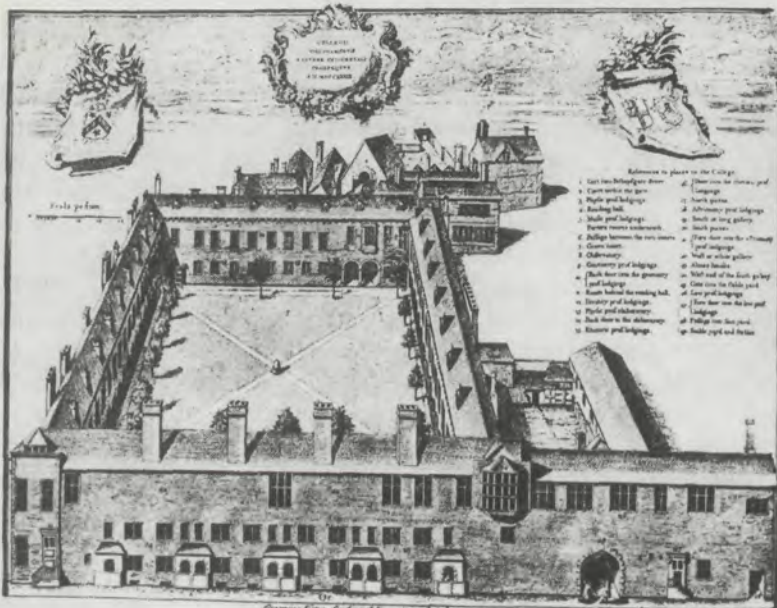
Hoewel door het vervoer een aantal preparaten beschadigd was, waren alle lensjes nog buitengewoon helder en de zilveren microscopjes nog volledig intact. In zijn rapport geeft Folkes een opsomming van de preparaten, waaronder zich bevonden de kristallen uit het oog van een walvis, een doorsnede van een stukje hout, de nerven in een theeblad, het oog van een vlieg, pijpjes uit het tandbeen van een olifant, enz.

Crane Court Nov. 7th 1723

*The Royal Society have this day
receiv'd at their meeting, a Cabinet
containing twenty six Microscopes,
left to them by of late Mr Antony
van Leeuwenhoek, & brought over
by Mr Abraham Edens.*

Isaac Newton P. R. S.

*Brief van Newton, waarbij de ontvangst bevestigd wordt van de 26 microscopjes, bij
gegaat door Van Leeuwenhoek aan de Royal Society vermaakt.*

Gresham College, waar de Royal Society vergaderde. Gravure uit 1739 (Bibliotheek Royal Society)

In 1740 bestudeerde Henry Baker (1698-1774) de Londense Van Leeuwenhoek-verzameling¹⁴. Ook hij merkte op dat veel preparaten kapot waren gegaan. De verschillende eigenschappen en vergrotende werking van de 26 microscoopjes werden door Baker in een tabel samengevat en beschreven.

In zijn boek *Het microscoop gemakkelijk gemaakt* (1744)¹⁵ gaf hij de volgende beschrijving van Van Leeuwenhoeks microscoopjes: 'De berugte microskopen van den Hr. Leeuwenhoek zijn zoo eenvoudig als mogelijk is, zijnde alleen een enkele lens gezet tusschen twee zilveren plaatjes, met een klein gaatje doorboord, met een beweegbare pen daarvoor om het voorwerp te kunnen plaatsen en schikken naar het oog van den Beschouwer. Hiermede deed hij die verwonderlijke ontdekkingen, welke de Waereld zoo zeer verbaasden en een nieuw stelsel van Filosofie en Redeneering invoerden.' Van de verzameling microscoopjes, die Van Leeuwenhoek aan de Royal Society schonk is helaas niets meer over.

Zoals gezegd is de microscopische nalatenschap van Antoni van Leeuwenhoek: 'Opgeslooten ende versegelt' om 'na de doot van de langstlevende, soo desselve nog in wesen sijn, in een bondel te verkoopen.' Dit

gebeurde na de dood van Maria van Leeuwenhoek, die haar vader nog ruim twintig jaar zou overleven; zij stierf namelijk op 25 april 1745 en werd in hetzelfde graf als haar vader begraven in de Oude Kerk te Delft. Het bleek de executeurs van het testament van Maria, dat zij de bezittingen van haar vader zorgvuldig had bewaard en geconserveerd, zodat zij ook de laatste wil van Antoni van Leeuwenhoek ten uitvoer kon brengen, namelijk: 'In een bondel te verkoopen ten genoeye van de heeren executuurs ende den meeste voordeel van de nalatenschap'¹⁶.

De afwikkeling van deze nalatenschap zou nog geruime tijd in beslag nemen, zodat pas in mei 1747 het wetenschappelijk instrumentarium en de nog aanwezige microscopische preparaten van Van Leeuwenhoek in Delft geveild konden worden. In de *Leydse Courant*, werd door middel van een tweetal berichten, hierover melding gemaakt¹⁷: 'Werd geadverteerd aan de Liefhebbers van de natuurkunde, dat vermits het overlijden van Juffr. Maria van Leeuwenhoek, het vermaarde Kabinet van Vergroot-Glazen, door wijlen haar vader de Heer Anthony van Leeuwenhoek, in zijn leeven Lid van de Koninklijke Societeit der Wetenschappen te Londen, met zeer veel moeite en kosten gemaakt, vergaderd en nagelaaten, bestaande het zelve Kabinet in omtrent tusschen de 500 à 600 Vergrootglazen, zoo met als zonder objecten, alle gevat in Goude, Zilver of Kopere kasjes, in de maand Mey aanstaande op St. Lucas Gildekamer binnen de stad Delft publiek zal worden verkogt zullende preizen dag van Verkoping nader worden geadverteerd.'

Het tweede bericht, enige weken later luidde: 'Op Maandag den 29 Mey 1747 zal in de Stad Delft op St. Lucas Gildekamer publiek worden verkogt het vermaarde Kabinet van Vergroot-Glazen, meerer lees: met objecten, met groote moeite en kosten in veele jaaren inverteert gemaakt en nagelaaten door wijlen den Heer Anthony van Leeuwenhoek, in zijn Ed. leven Lid van de Koninklijke Societeit der Wetenschappen in Londen: waarvan de Catalogus, in 't Latijn en Nederduitsch gedrukt, te bekomen is te Parijs bij Sr. Meebel Etienne David, London John Nouvee, Berlijn E. de Boudeaux, Leipzig Arbstee Merkers, Groningen W. Fabens, Franeker Blok, Harderwijk Briebink, Utrecht M. Vink, Leiden S. Suchtmans, Amsterdam J. ten Houten, Haarlem M. van Lee, 's-Hage O en P. van Thol, Rotterdam J.D. Bremen, Dordrecht J. van Braam, Middelburg A. Meerkamp, en te Delft bij den vendumeester Adriaan Vrees.'

Voor deze veiling werd een veilingcatalogus gedrukt: 'By Reinier Boitet Stads Drukker' en was 'te bekomen ten Huyse van de Vendue-meester Adriaan Rees, wonende op de Verwersdyk.'

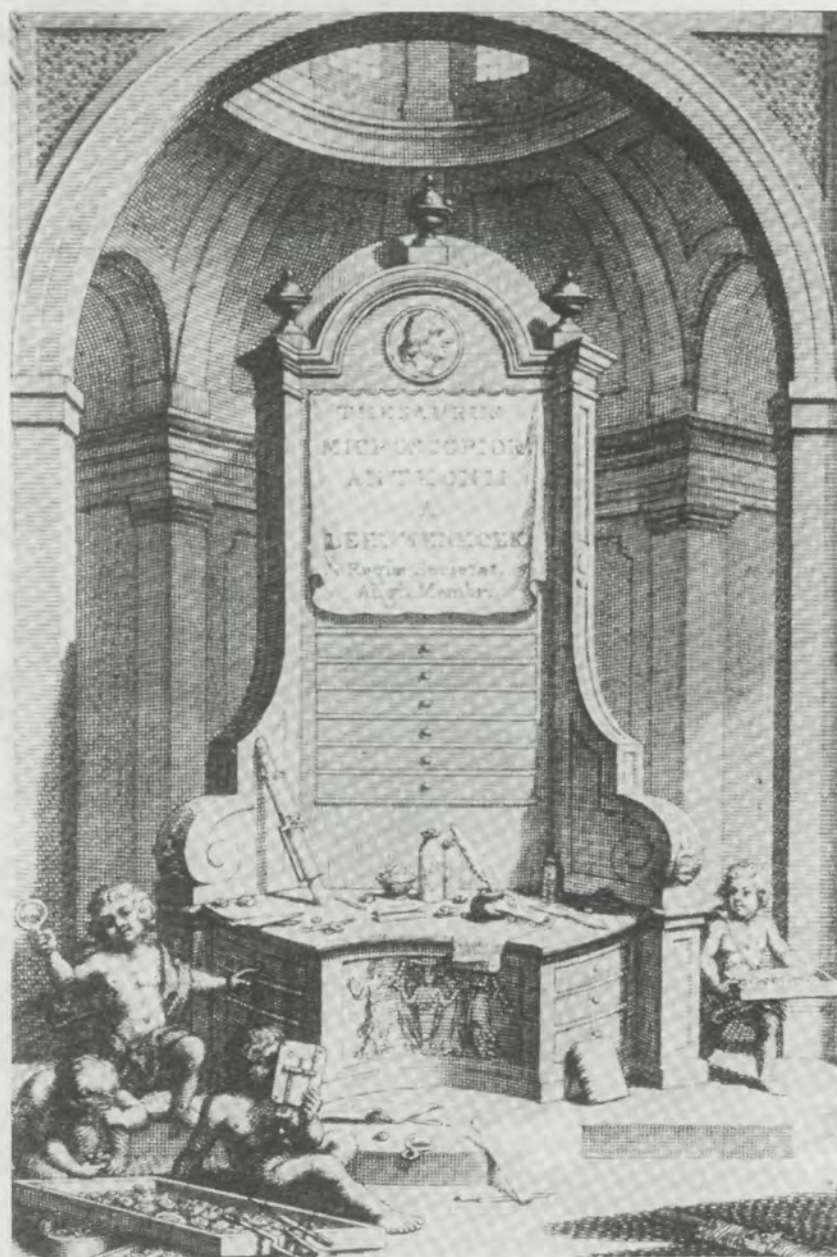
De catalogus was zowel in het Nederlands als in de Latijnse taal gedrukt, kennelijk hoopte men hierdoor ook in het buitenland bij diege-

nen, die de Nederlandse taal niet machtig waren, belangstelling te wekken voor deze veiling. Zoals in de catalogus vermeld staat vond de veiling plaats: 'Op Maandag den 29 Mey 1747 binnen de Stad Delft op St. Lucas Gildekamer, des voormiddags van 10 tot 12 uren, en des namiddags van half drie tot 5 uren.' Tevens staat op de derde bladzijde van de catalogus vermeld: 'Dit kabinet van vergrootglazen kan door de liefhebbers der natuurkunde gezien werden op den 23: 24: 25 en 26: Mey 1747/ des Namiddags van half drie tot half vyff uren/ten Huuse van Mr. Willem vander Lelij, Veertighraad en Thesaurier der Stad Delft, wonende op de Korenmarkt.' De kijkdagen waren dus van 23 tot en met 26 mei 1747.

Van deze catalogus is één exemplaar, voorzien van de prijzen en de namen van kopers van elk der geveilde nummers aanwezig in de Universiteitsbibliotheek van Utrecht. Waarschijnlijk is dit het exemplaar, dat eertijds aan de veilingmeester heeft toebehoord en waarin hij nauwkeurig heeft bijgehouden door wie en tegen welke prijs de geveilde voorwerpen zijn gekocht.

De catalogus is verlicht met een tweetal gravures. De eerste stelt het portret voor van Van Leeuwenhoek in een ovale omlijsting, waarin opgenomen de volgende gegevens: *Antoni van Leeuwenhoek, lid van de Koninklijke Societeyt in London, geboren tot Delft, A. 1632.* Dit portretje is, zoals dat in feite met alle portretten van Van Leeuwenhoek het geval is, afgeleid van het bekende schilderij dat Johannes Verkolje (1650-1693) van Van Leeuwenhoek maakte¹⁸. Het toont de Delftse 'navorser' en profiel tot borsthoogte en gekleed in kamerjapon met een witte sjaal om de hals. Een fraai gekrulde pruik bedekt zijn hoofd en hangt tot op de schouders.

Interessanter is eigenlijk de afbeelding die naast de titelcatalogus is opgenomen. Deze titelprent, vervaardigd door de kopergraveur Jan Caspar Philips (vóór 1700-1775), die vanaf 1736 als etser, graveur en tekenaar in Amsterdam werkzaam is geweest. In 1740 had deze Philips reeds een gravure gemaakt van het grafmonument van Van Leeuwenhoek in de Oude Kerk. Het grootste deel van de prent wordt ingenomen door een fraai gemodelleerd kabinet met verschillende laden om hierin talrijke vergrootglazen en preparaten te bewaren. Een medaillonportretje van Van Leeuwenhoek siert de bovenzijde van de kast. Daaronder zijn op een tegen de kast bevestigd kled de volgende woorden gedrukt: *Thesaurus Microscopior Antonii A Leeuwenhoek Regiae Societat. Angl. Member.* Een viertal putti vermaakt zich met het instrumentarium aanwezig in onder meer een lade links op de voorgrond. Aan de onderkant van de eigenlijke ladenkast bevindt zich een werktafel, waarop staan een inktpot met veren pen en een tweetal glazen flessen, waarin anato-

Titelprent van de catalogus van de verkoop van Van Leeuwenhoeks microscopen, gegraveerd door Jan Caspar Philip.

mische preparaten zijn geconserveerd. Tegen de kast geleund staat, links op de tafel, een instrument dat herkend kan worden als een aalkijker¹⁹. Met behulp hiervan deed Van Leeuwenhoek onderzoek naar de capillaire verbindingen die er bestaan tussen arteriën en venen in de staart van een aaltje. Hier en daar liggen papieren verspreid, terwijl aan de voorzijde van de werktafel een versiering zichtbaar is, die bestaat uit een drietal vrouwenfiguurtjes, gekleed in lange klassieke gewaden. De gehele voorstelling is gemonteerd in een halfcirkelvormige ruimte, voorzien van bogen en een koepel, waardoor het licht via een tweetal ramen naar binnen valt. De gravure suggereert een interieur met een naar links en rechts uitgebouwde overwelfde ruimte.

Ja

C A T A L O G U S
 VAN HET VERMAARDE
 C A B I N E T
 VAN
 VERGROOTGLASEN,

Met zeer veel moeite, en kosten in veele Jaren
 geinventeert, gemaakt, en nagelaten
 door wylen den Heer

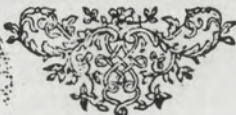
ANTHONY VAN
 LEEUWENHOEK,

In zyn Ed: Leven

LID VAN DE KONINGLYKE SOCIETEIT
 DER WETENSCHAPPEN
 TE LONDON.

Welke verkogt zullen worden op *Maandag* den 29.
Mey 1747, binnen de Stad DELFT op *St. Lucas*
Gilde-Kamer des voormiddags van 10 tot 12 uren,
 en des namiddags van half drie tot 5 uren.

De Catalogen zyn te bekomen ten *Huuse* van den *Vendue-*
meester ADRIAAN REES, wonende op de *Verwersdyk*.

Te DELFT

Gedruckt by REINIER BOÏTET, *Stads Drukker*,

1747.

Titelpagina van de catalogus van de verkoop van Van Leeuwenhoeks microscopen

Zoals gezegd werd in mei 1747 de microscopische nalatenschap van Van Leeuwenhoek geveild in de Sint Lucas-gildekamer te Delft. Het aantal vergrootglazen, dat Van Leeuwenhoek naliet was zeer groot en terecht kon hij in een brief, gedateerd 25 december 1700 gericht aan de Royal Society schrijven: 'Ik hebbe hondert en hondert geslepen Vergrootglazen'²⁰. Het merendeel van deze 'Vergrootglazen' werd in 1747 door Adriaan van Rees geveild. Opvallend is dat nagenoeg alle microscoopjes van Van Leeuwenhoek verpakt zijn in een etui. Als voorbeeld van de beschrijving hierbij het eerste nummer uit de catalogus: 'Een kokertje en daarin een zilver stel; Objectpoot en Aderen van een Vloo.' Dit woord 'kokertje' komt bij zeer veel nummers terug. Nu eens is er sprake van: 'Een leder kokertje' (nrs. 23-126), dan weer wordt vermeld 'Een koper kokertje' (nr. 16-22).

Waarschijnlijk waren ze overtrokken met leer en vergelijkbaar met onze ouderwetse brillkokers. Hieruit blijkt wel, dat Van Leeuwenhoek zijn microscoopjes zorgvuldig bewaarde; vaak zijn ze voorzien van zeldzame en moeilijk te verkrijgen 'Objecten'. In de etuis werden meestal twee microscopen geborgen, zodat er bij de verkoop van de verschillende nummers uit de catalogus sprake is van paar-microscopen.

Deze etuis bewaarde Van Leeuwenhoek in Japanse lak-kabinetten; een zestal van deze: 'Verlakte Kabinetjes' werden aan het einde van de veiling verkocht.

Een drietal microscopen zijn van goud vervaardigd (nrs. 47, 48 en 49). Van deze werd alleen nr. 47 verkocht voor 23 gld. 15 st. De catalogusomschrijving van dit nummer luidt: 'Een leder kokertje en daarin 1 goud stel: wegende 10 eng. 17 az/obj. Een klein vleckje.' De nieuwe eigenaar van dit kostbaar kleinood werd Adriaan Rees, de veilingmeester, die het wellicht in opdracht van een onbekende heeft gekocht.

Het is zeker niet uit snobisme dat Van Leeuwenhoek gouden en zilveren microscoopjes maakte, immers Boitet deelt mede: 'Hy had zich ook zoo verre in de schei-kunst geoeffent dat hy uit rou erts gout en zilver wist te scheiden, waarvan er by zyn noch in leven zynde dochter verscheidene gedenkstukken voorhanden zyn'²¹. De dichter Poot zinspeelt hier ook op als hij zegt:

Het zy zyn nyverheit, vergeefs van vaek bestorremt,
Een kai in gout hervorremt,
Op 't blinkend zilverwerk, dat op zyn tafel praelt
Uit donkere adren haelt²².

In de catalogus worden dan ook 136 zilveren microscoopjes vermeld,

terwijl er 95 van koper zijn gemaakt.

Zoals gezegd bevatten vele microscoopjes nog preparaten en wel van de meest uiteenlopende soort. Zo treffen wij bijvoorbeeld in de beschrijving als objecten aan: 'Het uiterste van de Pooten van een Vlieg', 'De Angel van een Luis, waardoor dezelve bloed zuigt' en 'Een bondeltje Beeren-haer'.

De totale opbrengst van de veiling bedroeg 737 gld. 3 st. In de ons ter beschikking staande veilingcatalogus zijn zoals vermeld ook de namen van de kopers genoteerd. Onder dezen komen vele Delftenaren voor, die om welke reden dan ook geïnteresseerd waren in Van Leeuwenhoek's microscopen. Zo treffen zij onder meer als koper aan de chirurgijn Cornelis de Vegter, die alhier op 17 februari 1721 zijn admis­sie-examen had afgelegd²³ en die als zodanig is geportretteerd op de Anatomische Les, die in 1727 door Thomas de Wilt werd geschilderd²⁴. Op dit zelfde schilderij is ook nog een andere Delftse koper geportretteerd, namelijk Dr. Cornelis van Gijsen, die op 23 december 1710 in Leiden was gepromoveerd op een proefschrift getiteld: *De purgantibus* en die daarna naar zijn geboortestad Delft terugkeerde om er de medische praktijk uit te oefenen. Van Gijsen kocht onder meer een zilveren microscoopje, met als object bergkristal. Niet alleen medici en chirurgijns behoren tot de kopers, maar ook andere geïnteresseerde Burgers van Delft, zoals de bekende klokkenist en organist Johannes Berghuis (1725-1802), die een aantal microscoopjes kocht.

Van de overige kopers die in de veilingcatalogus worden genoemd zijn enkele de moeite van het vermelden waard, zoals Box en Ouwens.

Dr. Willem Box was in Delft woonachtig en oefende daar de geneeskunde uit²⁵. Hij was op 5 juli 1744 in Leiden tot doctor in de geneeskunde gepromoveerd op een proefschrift getiteld: *De ventriculi usu et actione in ingesta*. Hij kocht het lot 62 uit de catalogus, zijnde: 'Een leder kokertje en daarin 1 zilver stel/obj. Ypen-hout in de lengte. 1 dito/obj. Ypen-hout overdwers doorgesneden'. Willem Ouwens (1717-1779)²⁶ was Delftenaar van geboorte. Zijn vader, Rutger, was er leraar op de Latijnse School. Na eerst geneeskunde gestudeerd te hebben in Harderwijk werd hij op 1 augustus 1735 in Leiden ingeschreven. Twee jaar later promoveerde hij er op 28 oktober 1737 tot doctor in de geneeskunde na een proefschrift *Disputatio De Horrore* verdedigd te hebben. Gedurende een tiental jaren praktizeerde hij in 's-Gravenhage, doch op 18 november 1747 liet hij zich opnieuw als student in Harderwijk inschrijven, thans om er rechten te gaan studeren. Reeds datzelfde jaar promoveerde hij er tot doctor in de beide rechten. Op 27 april 1748 volgde hij Frederik Winter op als hoogleraar in de geneeskunde aan de Franeker Hogeschool. Ruim een jaar later werd Ouwens' onderwijstaak uitgebreid en werd hij

tevens benoemd tot 'Professor Cheniae et Bothanices met een ordinaris augmentatie van tractement van 400 Car. gls. in 't jaar, met het privilegie van bewoninge van 's Lands Huisinge ...'²⁷

Dat curatoren over Ouwens en zijn collega Petrus Camper²⁸ welke laatste in december 1750 zijn colleges in Franeker was begonnen, nadat hij in 1749 aldaar tot 'professor anatomiae et chirurgices' was benoemd zeer tevreden waren, komt tot uiting in een brief, die zij in 1754 aan beide hoogleraren richtten: '... de medicinen onder Uw HGel. dens directie niet alleen toenemen en bloeijen, maar self tegenwoordig boven ander studiën uitblinken.'

In de jaren 1752 en 1757 was Ouwens rector magnificus en in 1760 werd hij door prinses Maria Louise benoemd tot haar lijfarts. Na 1761 is Ouwens zich vooral op politieke en bestuurlijke aangelegenheden gaan toelagen. In 1763 werd hij lid van de Franeker Vroedschap en tenslotte werd hij afgevaardigde voor Friesland bij de Staten-Generaal in Den Haag. Hier overleed hij op 15 maart 1777.

Op de veiling van Van Leeuwenhoeks instrumenten heeft Ouwens verschillende nummers gekocht, in totaal voor 34 gld. en 9 st. Onder deze nummers nr. 44 van de catalogus treffen wij aan een koper microscoopje met als object: 'Het Werktuig waaruit de draaden van een Spinnekop voortkomen'.

In Van Leeuwenhoeks brief gericht aan de Royal Society en gedateerd op 21 juni 1701 vinden wij een uitvoerige beschrijving van dit 'Werktuig' met een afbeelding²⁹.

'Ik hebbe niet konnen na laten, eenige van de verhaalde werktuygen, waar uyt de onbedenkelijke menigte van dunne draaden, voortkomen, soo veel als de teken-konst toe laat, aan te wijsen.

Fig. 5. RSTV verbeelt een van de vier buytenste werktuygen, daar de draaden uyt komen, en welk deel, met alle het geene is aangewesen, soo veel lighaams niet uyt maakt, als een gemeen sant groot is, waar uyt wel besluyten konnen, hoe kleyn de werktuygen, en hoe dun de draaden, moeten wesen, die uyt soodanige werktuygen voortkomen.

Op de gesejde fig. als met W aangewesen, stonden de werktuygen soo digt by een, als deselve staan tusschen R en S, maar om dat die tegen het gesigt aan quamen, en dus niet doenlijk was deselve wel te onderscheyden, hebbe ik geordonneert die plaats ledig te laten. Vorders was alleen dat deel, dt van het gesigt afstond, niet met werktuygen, maar met hairtjens beset.'

De door Ouwens gekochte Van Leeuwenhoeks microscoopjes hebben

waarschijnlijk deel uitgemaakt van zijn 'Cabinet', dat in 1777 te 's-Gravenhage werd verkocht³⁰.

Onder de vogels van divers pluimage, die de veiling in de Sint Lucas Gildekamer op 29 mei 1747 bijwoonden treffen wij ook aan Abraham Edens, die Van Leeuwenhoeks nalatenschap voor de Royal Society in 1723 op zijn reis naar Londen had meegenomen. Ook hij kocht enkele microscopjes, in totaal voor de somma van 4 gld. en 10 st.

Een man die wellicht mede door zijn beroep belangstelling had voor de microscopie was Petrus van Marum³¹. Hij was op 27 juni 1740 'geconscientiert binnen dese Stad de mathesis, cyfferconst, algebra, navigatie, landmeter en ingenieur te mogen onderwijzen, alsmede de landmeetconst te oefenen'. Sedert 1741 was hij de beëdigd landmeter en examiner van de schippers en stuurlieden der Oost-Indische Compagnie³².

Ds. Onderdewijngaard (1706-1782) behoorde ook tot degenen die belangstelling hadden voor een microscoopje. Hij was geboren in Middelburg, sedert 1735 predikant te Delft en gehuwd met Dina Canzius. De naam Canzius werd door zijn zoon Jacob Hendrik (1771-1838) bij de naam Onderdewijngaard getrokken, zodat zijn nazaten bekend staan onder de naam Onderdewijngaard Canzius.

Tenslotte heeft ook Mr. Willem vander Lelij³³ Veertighraad en Thesaurier van Delft, in diens huis de 'kijkdagen' voor de veilingen werden gehouden op een tweetal nummers, 82 en 91, uit de catalogus geboden, die hem werden toegewezen.

Nummer 91 bestond uit een zilver stel microscopjes, met als object 'Bolletjes bloed'. In zijn brief, geschreven aan Hans Sloane, secretaris van de Royal Society, gedateerd 9 juli 1700³⁴ geeft Van Leeuwenhoek een uitvoerig exposé over de vorm van de rode bloedcellen en hoe hij zich voorstelde dat de bloedbolletjes zich in het oneindige zouden kunnen verdelen.

Uit het bovenstaande blijkt dat de microscopische nalatenschap van Van Leeuwenhoek in twee tempi is afgewikkeld. In de eerste plaats is direct na zijn overlijden het legaat aan de Royal Society, bestaande uit microscopjes met bijbehorende preparaten, door zijn dochter Maria naar Londen verzonden en in de tweede plaats zijn pas na het overlijden van Maria de overige microscopen met toebehoren publiekelijk geveild.

Opgemerkt dient te worden dat in het testament van 1721 geen melding wordt gemaakt van Van Leeuwenhoeks wens om een deel van zijn

instrumentarium aan de Royal Society te vermaken. Alleen in de brief van 2 april 1701 brengt hij dit besluit, dat kennelijk ook zijn dochter bekend was, onder woorden.

De veilingcatalogus van 1747 geeft ons niet alleen een overzicht van de verschillende kopers van microscoopjes, doch ook de prijzen die de verschillende nummers opbrachten.

Tenslotte het volgende. Op de laatste pagina van de veilingcatalogus staat vermeld: 'In den boedel van wylen Juffr. Maria van Leeuwenhoek zyn gevonden eenige nagelate Manuscripten of Brieven van haar Vader, den Heer Anth. van Leeuwenhoek, dewelke door zyn Ed: in deszelfs leven geschreven en in eene nette en goede ordre geschikt zyn, om als een vervolg op zyne voorgaande uitgegeve Brieven gedrukt te konnen werden; Alle de Platen daar toe behoorende, zyn daarby en reeds in 't koper gegraveert, zoo als ook de Latynsche Vertaling van voorsz. Brieven. Iemand genegen zynde, dit Werk te kopen, om het als een vervolg op zyne reeds uitgevene Brieven te laten drukken, kan zich adresseeren aan de Executeurs van de voorsz.Boedel.' Wie er echter 'genegen' was, dit te kopen, vermeldt de historie niet. Dat het thans echter een veelvoud zou opbrengen van de totale opbrengst van 'Van Leeuwenhoeks microscopische nalatenschap' in 1747, is wel zeker.

Noten

1. P. Beydals, 'Twee testamenten van Antoni van Leeuwenhoek', in: *Bijdr. tot de Gesch. der Geneeskunde* 13(1933), blz. 67-79.
A.P.H. Rozemond, 'De testamenten van Antoni van Leeuwenhoek' in: H.L. Houtzager e.a. ed., *Facetten van Delft*. - Amsterdam, 1985. - (Serie-uitgave van het Genootschap Delfia Batavorum ; 12), blz. 359-371.
2. De belangrijkste Nederlandse publikatie die een goed overzicht geeft over zijn leven is: A. Schierbeek, *Antoni van Leeuwenhoek, leven en werken*, 2 delen. - Lochem, 1950.
3. Not. Arch. Delft, inv. nr. 2621. Zie Rozemond, 'De testamenten' (noot 1).
4. Not. Arch. Delft, inv. nr. 2791, akte nr. 23.
5. Not. Arch. Delft, inv. nr. 2415.
6. Hier stond 'schelm', hetgeen echter door Van Leeuwenhoek is doorgeschraapt.
7. Kennelijk heeft Van Leeuwenhoek onenigheid gehad met deze Delftse drukker. In 1718 verscheen bij hem Van Leeuwenhoeks *Send-brieven...* en in 1719 de Latijnse versie ervan. Zie Schierbeek (noot 2), blz. 497.
8. G.A. Lindeboom, 'Reinier de Graaf en de Koninklijke Societeit te Londen', in: *Nederlands Tijdschrift voor Geneeskunde* 117 (1973) blz. 1049-1055.
9. Deze brieven zijn reeds bij zijn leven in druk verschenen, zie noot 7. Sedert

- 1939 verschijnen *Alle de Brieven van Antoni van Leeuwenhoek*, dl. I-XII (Lisse, 1939-1989). M. Fournier 'Zo Leeuwenhoek, zo Leewenhoek-commissie', in: *Tijdsch. Gesch. Gnk, Natuurw., Wisk. en Techn.* 13 (1990) blz. 265-271.
10. Brief 140 in *Sevende vervolg der Brieven* (Delft: Hendrik van Krooneveld, 1702), blz. 375-378. Het deel over de legatering aan de Royal Society is echter niet in druk uitgegeven.
Deze brief is ook niet, zoals al zijn andere brieven opgenomen in de *Philosophical Transactions* van de Royal Society, doch in het Engels vertaald opgenomen in het brievenboek van de Society (vol. XIII, blz. 183), zie: C. Dobell, *Antony van Leeuwenhoek and his 'little animals'*. -Amsterdam, 1932, blz. 96, noot 2.
 11. Gribius had reeds op 30 augustus 1723 mededeling gedaan van Van Leeuwenhoeks overlijden in een brief aan de secretaris van de Royal Society (MS. Royal Society nr. 1214, G. 2.4). Zie Dobell, *Antony van Leeuwenhoek*, blz. 94 e.v.
 12. Zie Dobell, *Antony van Leeuwenhoek*, blz. 98-99.
 13. M. Folkes, 'Some account of Mr. Leeuwenhoek's curious microscopes, lately presented to the Royal Society'. *Phil. Trans.* 32 (1724) blz. 446.
 14. Van zijn bevindingen deed hij verslag aan de Royal Society. H. Baker, 'An Account of Mr. Leeuwenhoek's Microscopes'. *Phil. Trans.* 40 (1740) 1, nr. 458, blz. 503. Zie: J. van Zuylen, 'De microscopen van Antoni van Leeuwenhoek' in: H.L. Houtzager en L.S. Palm ed., *Van Leeuwenhoek herdacht*. Amsterdam, 1982. - (Serie-uitgave van het genootschap Delfia Batavorum ; nr. 8), blz. 57-69.
 15. H. Baker, *The Microscope made Easy* (London, 1742). Nederlandse vertaling *Het Microscopie gemakkelijk gemaakt* (Amsterdam, 1744).
 16. Zie Beydals, 'Twee testamenten', blz. 75.
 17. *Leydse Courant* (1747) nr. 28 en nr. 61. Zie: G.H. Bisseling, *Bijdrage tot de Geschiedenis der Geneeskunde* 1 (1921) blz. 190-191.
 18. Zie: H.L. Houtzager 'Johannes Verkolje sr. portrettitst van Delftse geleerden in de 17de eeuw', in: *Arts en Wereld* 5 (1977) blz. 37-44.
 19. In zijn brief van 12 januari 1689 aan de Royal Society geeft Van Leeuwenhoek een beschrijving van dit instrument. Zie ook noot 2 fig. 20. In de verkoopcatalogus van Van Leeuwenhoeks instrumenten komen drie zilveren (nrs. 161-163), zes koperen (nrs. 165-170) en een instrument van koper met zilver (nr. 166) voor. In totaal tien exemplaren van een 'aalkijker'. Eén van deze koperen aalkijkers is aanwezig in museum Boerhaave te Leiden.
 20. Brief d.d. 25 december 1700 aan Hans Sloane, secretaris van de Royal Society. Brief 135 in *Sevende vervolg der Brieven*, zie noot 10.
 21. R. Boitet, *Beschrijving der Stadt Delft*. - Delft, 1729, blz. 765.
 22. idem, blz. 765.
 23. Gemeentearchief Delft, *Register-boek der Doctoren, Gyrgijns en Vroedvrouwen, binnen de stad van Delft en Delfshaven*, blz. 19.
 24. *De Anatomische Les* (1727) van Thomas van der Wilt is een van de vier anatomische lessen, die in opdracht van het chirurgijngilde in de loop der eeuwen zijn geschilderd. Zie H.L. Houtzager, 'De geneeskundige verzorging' in:

- De stad Delft, cultuur en maatschappij van 1667 tot 1813.* - Delft, 1983, blz. 103-105, m.n. blz. 104, afb. 161.
25. Zie noot 23, blz. 4.
 26. Zie: J.W. Napjens & G.A. Lindeboom, *De hoogleraren in de geneeskunde aan de hogeschool en het atheneum te Franeker.* - Amsterdam, 1985, blz. 175 e.v.
 27. De ambtswoning van het hoofd van de hortus botanicus der Franeker universiteit.
 28. Zie noot 26, blz. 180-182. R.P.W. Visser, *The zoological work of Petrus Camper*, Diss., (Amsterdam, 1985).
 29. Brief 138 in *Sevende vervolg der Brieven*, zie noot 10.
 30. H. Engel, *Alphabetical list of Dutch zoological Cabinets and Menageries.* - Amsterdam 1986.
 31. Zie: E.P. de Booy en J. Engel, *Van erfenis tot studiebeurs, de fundatie van de Vrijvrouwen van Renswoude te Delft.* Delft, 1985. - (Hollandse Studieën ; 15), blz. 106, 121 en 122.
 32. P.C.J. van der Krogt, 'De Kamer Delft en de kaarten van de V.O.C. in: H.L. Houtzager e.a. ed., *Delft en de Oostindische Compagnie.* - Amsterdam, 1987. - (Serie-uitgave van het Genootschap Delfia Batavorum ; 14), blz. 72.
 33. Van der Lelij had een kabinet dat in 1773 in Amsterdam werd verkocht. Zie noot 30.
 34. Brief 128 in *Sevende vervolg der Brieven*, zie noot 10.

